

فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق پژوهی

سال ششم • شماره اول • بهار ۱۴۰۲

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 6, No. 1, Spring 2023

رابطه جنسیت و مسئولیت اخلاقی بر مبنای دیدگاه آیه الله جوادی آملی

فاطمه نیازکار* | معصومه حافظی**

 10.22034/ethics.2024.50704.1595

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی رابطه جنسیت و مسئولیت پذیری اخلاقی از منظر آیه الله جوادی آملی و تطبیق آن با برخی دیدگاه‌ها در حوزه روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و از منظر فمینیسم، پرداخته و در صدد پاسخ به این پرسش است که آیا مسئولیت‌پذیری در بُعد فردی، خانوادگی و اجتماعی جنسیت‌پذیر است؟ و به لحاظ اخلاقی، آیا مردان مسئولیت‌پذیرتر هستند یا زنان؟ بر مبنای دیدگاه آیه الله جوادی آملی و با توجه به یافته‌های این پژوهش، مسئولیت‌پذیری اخلاقی، جنسیت‌ناپذیر است و هر یک از زنان و مردان به یک میزان به لحاظ اخلاق مسئولیت‌پذیرند و البته، در بُعد خانوادگی، زنان از مسئولیت‌پذیری اخلاقی بیشتری نسبت به مردان برخوردارند. به رغم آنکه نگاه و نظر برخی روان‌شناسان و همچنین فمینیست‌ها - در خصوص مسئولیت‌پذیری بودن اخلاقی زنان در خانواده - با نگاه آیه الله جوادی آملی همسو و همراستاست، در زمینه میزان مسئولیت‌پذیری زنان و مردان به لحاظ اجتماعی، اختلاف نظرهایی وجود دارد.

کلیدواژه‌ها

جنسیت، مسئولیت‌پذیری اخلاقی، جنسیت‌پذیری، فلسفه اخلاق، آیه الله جوادی آملی.

* استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه پیام نور، تهران. ایران. (نویسنده مسئول) | niazkar@pnu.ac.ir

** استادیار گروه آموزش معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان. تهران. ایران. | m.hafezi@cfu.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸ □ تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۶/۰۶

■ نیازکار، فاطمه؛ حافظی، معصومه. (۱۴۰۲). رابطه جنسیت و مسئولیت اخلاقی بر مبنای دیدگاه آیه الله جوادی آملی. فصلنامه اخلاق پژوهی. ۶(۱۸)، ۳۱-۶۰. doi: 10.22034/ethics.2024.50704.1595

از جمله موضوعات مهم در فلسفه اخلاق، مسئولیت اخلاقی است. درک صحیح در مورد مسئولیت اخلاقی منوط به درک درست از ماهیت انسان است که با مباحث عقل، اختیار، علم و آگاهی که بیانگر موجود عاقل است، گره خورده است. در فلسفه اخلاق بحث مسئولیت اخلاقی به این سؤال می‌رسد که اگر انسان دارای مسئولیت اخلاقی است، این مسئولیت در مقابل چه کسانی است؟ در حقیقت منظور از مسئولیت‌پذیری، احساس مسئولیت در برابر دیگران است. انسان به واسطه داشتن عقل و اختیار در برابر کارهایی که انجام می‌دهد، مورد بازخواست قرار می‌گیرد و نسبت به اعمال خود مسئول است. اندیشمندان با توجه به جهان‌بینی‌های مختلف، تفسیرهای گوناگونی از مسئولیت اخلاقی کرده‌اند. در ادیان توحیدی، نظیر اسلام، با توجه به این که منشاء و غایت را خداوند می‌داند، مسئولیت اخلاقی نیز به مسئولیت در برابر پروردگار و دیگر موجودات هستی تفسیر می‌گردد.^۱ در بسیاری از آیات نظیر «لا تکلف نفسا الا وسعها»^۲ و روایات،^۳ علم، قدرت و اختیار به عنوان شروط مسئولیت اخلاقی مطرح گردیده و نظام پاداش و جزا وابسته به آنهاست. از این‌رو، آنچه در مسئولیت اخلاقی نقش اساسی دارد، رفتار نظام‌یافته فرد با هم‌نوعان خود است. از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است، اسلام برای برقراری نظم و عدالت اجتماعی، آن را به عنوان یک تکلیف مطرح کرده است و دیگران را در مقابل انجام آن مسئول دانسته است. بنابراین، اجتماعی بودن انسان، به عنوان یکی از مبانی جامعه‌شناختی اصل مسئولیت اخلاقی انسان شناخته می‌شود.

از سوی دیگر، انسان با وجود اختیار و اراده برای دست‌یابی به کمال که هدف خلقت بوده، مسئول دانسته شده است؛ از این‌رو، از لوازم هدایت تشریحی انسان، اصل مسئولیت اخلاقی انسان است. همچنین باید توجه داشت که از دیگر مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری در تعاملات

۱. أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ (سوره عنکبوت، آیه ۲).

۲. «هیچ کس جز به اندازه توانش مکلف نیست» (سوره بقره، آیه ۲۳۳)؛ «خداوند هیچ کس را به اندازه توانش مکلف نمی‌کند» (سوره بقره، آیه ۲۸۶)؛ «ما هیچ کس را به اندازه توانش مکلف نمی‌کنیم» (سوره انعام، آیه ۱۵۲؛ سوره اعراف، آیه ۴۲؛ سوره مؤمنون، آیه ۶۲).

۳. «حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْمُؤَدَّبِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيُّ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ يَقُولُ مَنْ قَالَ بِالْجَبْرِ فَلَا تُعْطَوهُ مِنَ الرِّكَاءِ وَلَا تَقْبَلُوا لَهُ شَهَادَةً إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يَكْلَفُ نَفْسًا إِلَّا وَسْعَهَا وَلَا يَحْمِلُهَا فَوْقَ طَاقِهَا وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَرَّرْ وَازِرَةً وَرَرَّ الْآخِرَى» (شیخ صدوق، بی تا، ص ۳۶۲).

اجتماعی-اسلامی، کمال‌جویی اخلاقی، سبقت در فضایل، توجه به اصلاح رفتار، نیکی به دیگران، گسترش عدل، ایثار و احسان بی‌طمع، اصلاح امور دیگران، عظوفت و خوش‌اخلاقی، حُسن معاشرت با دیگران، حق‌جویی و... است. مؤلفه‌های مذکور همگی از فضیلت‌های اخلاقی به حساب می‌آیند؛ برخی معتقدند سبقت در فضایل اخلاقی جنبه خودگروی دارد و در نگاه برخی، بُعد دیگرگروی را به نمایش می‌گذارد و برخی دیگر بیانگر اصل عدالت است و بعضی دیگر اصل تعمیم‌پذیری را بیان می‌کند، همانند گسترش عدل. به‌طور کلی مکتب اسلام جامع همه این نظریه‌های اخلاقی است و تمسک به آن، انسان را در دریافت همه فضایل یاری خواهد داد. به‌طور کلی، هدف از این پژوهش تبیین جنسیت‌پذیری یا عدم جنسیت‌پذیری در امر مسئولیت است. به عبارت دیگر، این مقاله در صدد واکاوی این مطلب است که آیا زنان در ارتباط با دیگران، یعنی خدا، دیگر انسان‌ها، حیوانات و دیگر موجودات، مسئولیت‌پذیرتر هستند یا مردان؟ کدام‌یک از حَسَسِ مسئولیت‌پذیری بیشتری برخوردارند؟ از آنجا که مسئولیت‌پذیری یک امر اخلاقی تلقی می‌شود، در این خصوص زنان اخلاقی‌تر هستند یا مردان؟

از اصول حاکم بر نظام حقوقی اسلام، اصل مسئولیت‌پذیری است. این اصل از اصول مهم در روابط اجتماعی است؛ بر اساس این اصل انسان در مقابل خداوند و دیگر افراد دارای مسئولیت است؛ تجلّی این مسئولیت دو سویه بوده و نباید به لحاظ اخلاقی نسبت به یک‌دیگر بی‌تفاوت بود؛ این مسئولیت‌ها در همه جهات فردی، خانوادگی و اجتماعی مطرح است. تأثیر جنسیت در ارتباط با مسئولیت‌های اجتماعی از جمله چالش‌هایی است که ما را به بررسی این بحث سوق می‌دهد. از آنجا که انسان در زندگی خود با افراد مختلف، تعاملات و ارتباطات متعددی دارد، برخی از این تعاملات در حیطه امور اجتماعی و برخی در حیطه امور سیاسی است؛ هر یک از این امور وظایف و مسئولیت‌هایی را برای صاحبان آن بوجود آورده یا جامعه به آنها مسئولیت‌هایی سپرده است؛ حال این افراد بر اساس مسئولیت‌های خاصی که تقبل کرده‌اند؛ برخی این مسئولیت را به بهترین شکل انجام می‌دهند و برخی نسبت به انجام آن اهمت نمی‌گذارند و یا به عبارتی، مسئولیت‌پذیر نیستند؛ حال اگر این مسئولیت‌ها را در دست دو جنس زنانه و مردانه باشد، کدام‌یک بهتر از عهده کار بر می‌آیند؟ با توجه به این‌که انسان دارای مسئولیت اخلاقی است، آیا مسئولیت‌پذیری اخلاقی جنسیت‌پذیر است؟ اگر جنسیت‌پذیر است، کدام‌یک مسئولیت‌پذیرتر هستند؟ آیا عواطف و احساسات زنانه در مسئولیت‌پذیری آنها دخالت دارد؟ مسئولیت‌پذیری اخلاقی چه تأثیری در اجتماع دارد؟ یا به عبارت دیگر، پیامدهای مسئولیت‌پذیری

اخلاقی چیست؟ اما این که کدام یک از افراد از نظر جنسیتی به لحاظ اخلاقی مسئولیت پذیرتر است، موضوعی است که در این پژوهش به آن پرداخته می شود.

لازم به ذکر است که تفکر مسئولیت اخلاقی در ابتدا در یونان مشاهده شد. در این متون عاملان انسانی و مافوق انسانی به لحاظ رفتاری مورد تحسین و نکوهش قرار گرفتند (Eshleman, 2009) پس از آن، این تفکر از سقراط دریافت شده است. او بر این باور بوده که هیچ انسانی با اراده و اختیار خود و به صورت آگاهانه کار بد انجام نمی دهد. سپس ارسطو نخستین نظریه در خصوص مسئولیت اخلاقی را مطرح کرد (گمپرتس، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۵۹۸). او در کتاب اخلاق نیکوماخوس در بخش فضایل و رذایل اخلاقی، عامل اخلاقی را کسی می داند که دارای ظرفیت و صلاحیت تصمیم گیری باشد. او بر این اعتقاد است که عامل اخلاقی به درکی از آنچه خوب است، رسیده و سپس تمایل به انجام آن پیدا می کند. او مختار بودن عامل را دلیلی بر مسئول بودن او در برابر رفتارش می داند (ارسطو، ۱۳۷۷، ص ۸۵).

همچنین باید گفت بحث مسئولیت از جمله مباحث پردامنه و نزاع برانگیز بخصوص در دنیای غرب است. کتب متعددی از سوی فیلسوفان اخلاق به نگارش درآمده است. نظیر کتاب مسئولیت پذیری از دیوید دسبونس و کریستین رابی و کتاب معرفت اخلاقی و شخصیت اخلاقی از روبرت آودی و یا مقالاتی همانند «انگیزه، شخصیت و مسئولیت» از جان سایبینی و مری سیلور و «آزادی و مسئولیت» از هیلری بک و در میان فلاسفه و متکلمان اسلامی در مورد بحث جزای سیئات و اختیار انسان کتاب های متعددی نظیر: جامع السعادات نراقی، اعمال الفلسفیه فارابی، تجرید الاعتقاد محقق طوسی، التعلیقات ابن سینا در مورد اختیار انسان و مسئولیت مطالبی نوشته شده است، اما همان گونه که ملاحظه گردید با عنوان مسئولیت پذیری اخلاقی تا کنون مطلبی بیان نشده است و از این جهت پژوهش دارای نوآوری است؛ ضمن این که در این پژوهش تطبیق دیدگاه اسلامی آیه الله جوادی آملی با اندیشمندان دیگر علوم، در خصوص مسئولیت پذیری اخلاقی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

آیه الله جوادی آملی نیز از منظر یک فیلسوف به صورت مستقیم و غیر مستقیم به تبیین مسئولیت پذیری در مدینه یا جامعه فاضله پرداخته و هر یک از انواع مسئولیت های فردی، خانوادگی، اجتماعی را ترسیم کرده است (جوادی آملی، بی تا، ص ۳۲۲-۳۲۳).

بنابراین، در این تحقیق ابتدا دیدگاه آیه الله جوادی آملی مورد تبیین قرار می گیرد و سپس با دیدگاه صاحب نظران در حوزه های جامعه شناسی، روان شناسی، روان شناسی اجتماعی، فمینیسم و ...

تطبیق داده می‌شود و در آخر موارد اشتراک و اختلاف مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد. شایان ذکرست که این پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است.

مسئولیت‌پذیری اخلاقی

«مسئولیت» در لغت قابلیت و شایستگی بازخواست و به معنای مسئولیت چیزی با کسی بودن است (دهخدا، ۱۳۸۵، ص ۲۶۹۵). مسئول دانستن فرد بدین معناست که او باید نسبت به نگرش‌ها و اکنش‌ها و اعمالش پاسخ‌گو باشد. به عبارت دیگر، مفهوم مسئولیت اشاره به حوزه‌ای دارد که چیزی به کسی که وجه ضمان یا ضامن آن می‌شود، اسناد داده شود و فرد ملزم به جبران خسارت وارد شده به دیگری است؛ یا ملزم به پذیرش کیفر اختصاص یافته به اوست (دسونس، ۱۳۸۸، ص ۱۰). اما مسئولیت‌پذیری اخلاقی در اصطلاح همان وظیفه‌شناسی است. مسئولیت‌پذیری اخلاقی همانند دیگر مسئولیت‌ها مبتنی بر وظایف اخلاقی است. بنابراین، مسئولیت اخلاقی تعهدی است در برابر وظایف اخلاقی (شهریارپور، ۱۳۹۱، ص ۳۸-۲۵). انسان‌ها به لحاظ رفتارهایی که انجام می‌دهند، مسئول شناخته می‌شوند و فرد در برابر عملی به اختیار خودش انجام داده، مسئول شناخته می‌شود. برخی از فلاسفه معتقدند مسئولیت اخلاقی قابلیت آن را دارد که تحت تأثیر احکام اخلاقی قرار گیرد (کوفمن، ۱۳۹۲، ص ۶۱۹-۶۳۳).

مرگلر^۱ مسئولیت‌پذیری فردی را بدین معنا می‌داند که فرد نسبت به خود (در آن موقعیتی که قرار گرفته است) و نسبت به نیازها و موفقیت‌های دیگران، خود را مسئول بداند (Mergler, 2007b, p. 7). مسئولیت‌پذیری در حقیقت، به معنای احساس همدلی و همراهی با دیگران است. بدین معنا که انسان باید نسبت به شرایط دیگران آگاهی پیدا کند و درک صحیحی از وضعیت آنها داشته باشد و در آن شرایط خود را جای دیگری گذارد و خود را در موقعیت او بسنجد و ببیند او در چنین موقعیتی از دیگران چه خواسته‌ای دارد و اکنون خود آن کند که دوست داشت دیگران برای او می‌کردند. در واقع، این همان «قاعده زرین» ارسطو یا فرمایش پر ارزش امیرمؤمنان (ع) است که آنچه بر خود می‌پسندید بر دیگران نیز بیسندید و آنچه بر خود نمی‌پسندید برای دیگران هم نپسندید. احساس مسئولیت در مقابل دیگران فهم این مطلب است و پس از آن، به دنبال رفع نیاز دیگران باشد. مرگلر و همکارانش بر این اعتقاد هستند که هرچند مسئولیت‌پذیری فردی بر فرد

1. Mergler

تمرکز دارد، اما در بستر اجتماع رخ می‌دهد و فردی که مسئولیت‌پذیر است به این مسئله توجه دارد که چگونه انتخاب‌های او و تصمیماتش بر دیگران تأثیرگذار است. از این‌رو، مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منظر این پژوهشگران یکی از ابعاد مسئولیت‌پذیری فردی است که در دیگر مفاهیم روان‌شناختی قابل رؤیت نیست. مرگلر، مسئولیت‌پذیری را چنین تعریف می‌نماید، «قدرت و توانایی است که انسان به اندیشه‌ها، احساسات و رفتارهای خود، نظم می‌دهد و با اختیار و اراده، مسئولیت کارهایی را که خود انتخاب کرده و پیامدهای فردی و اجتماعی آن را می‌پذیرد» (Mergler, 2007b, p. 7).

مراد از «جنسیت» در معنای لغوی حالت و کیفیت جنس است (معین، ۱۳۵۳، ج ۱، ص ۱۷۴)، اما در اصطلاح جامعه‌شناسان، دو واژه جنس^۱ و جنسیت^۲ برای اشاره به معنای زن و مرد به کار برده شده است و از منظر فمینیست‌ها واژه «sex» به تفاوت‌های بیولوژیکی اشاره دارد و واژه «gender» به جنس زن یا مرد با توجه به ویژگی‌های متفاوت رفتاری که در قالب جامعه شکل گرفته است اشاره می‌کند (فریدمن، ۱۳۸۰، ص ۲۷). در این پژوهش مراد ما از «جنسیت» همان دیدگاه جامعه‌شناسان است. افزون بر این، اصطلاحات واژه دو جنسیتی به زنان و مردانی که هم دارای ویژگی‌ها زنانه و هم دارای ویژگی‌های مردانه هستند، اطلاق می‌گردد.

جنسیت و مسئولیت‌پذیری

در زندگی روزمره اجتماعی افراد با یکدیگر تعاملات و ارتباطات متعددی دارند. برخی از این تعاملات در حیطه مسئولیت‌هایی است که به افراد سپرده شده و مرتبط با امور مردم است. برخی در انجام وظایف و مسئولیت‌هایی که بر دوش آنها گذاشته شده، در نهایت دقت و توجه، ادای وظیفه کرده و امور مردم را انجام می‌دهند، اما برخی دیگر نسبت به انجام آن امور اهمی نداشتند و به عبارت دیگر، مسئولیت‌پذیر نیستند. حال سؤال این است آیا مسئولیت‌پذیری با جنسیت در ارتباط است؟ اگر ارتباط دارد کدام یک (مردان/زنان) مسئولیت‌پذیرترند؟

۱. جنسیت و مسئولیت‌پذیری از دیدگاه آیه الله جوادی آملی

آیه الله جوادی آملی ضمن بیان این مطلب که مسلمانی با مسئولیت‌پذیری همراه است و

1. sex
2. gender

مسئولیت‌پذیری در بعد اخلاقی و اعتقادی از اصول مُسَلَّم و بنیادین اسلام تلقی می‌شود به آیه شریفه «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا»^۱ استناد کرده و معتقدند که از منظر اسلام، هر مسلمانی از لحاظ اندیشه، اقوال و رفتار مسئول است؛ چنان که به فرموده خداوند: «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ»^۲ و بی‌مسئولیتی، به معنای بی‌توجهی به خداوند تبارک و تعالی است (جوادی آملی، بی‌تا، ص ۳۲۲-۳۲۳).

سعادت و حقیقت شخصیت آدمی وابسته به میزان مسئولیت‌پذیری اوست؛ هر چه شخص مسئولیت‌پذیرتر باشد از اخلاق فردی برتری برخوردار است، امام علی (ع) می‌فرماید:

از خدا بترسید و پرهیزکار باشید؛ زیرا شما نزد خداوند مسئول بندگان خدا، شهرها، خانه‌ها و حیوانات هستید. خدا را اطاعت کنید و از فرمان خدا سرباز نزنید. اگر خیری دیدید برگزینید و چنان‌چه شرّی مشاهده کردید، از آن دوری جویند (جوادی آملی، بی‌تا، ص ۳۲۴-۳۲۶).^۳

لازمه مسئولیت و حسابرسی، مکلف بودن فرد است به همین جهت خداوند فرموده است که همه امت‌ها و پیامبران مسئول‌اند؛ زیرا همه مکلف هستند (جوادی آملی، ۱۳۸۵ الف، ج ۹، ص ۲۴۵).^۴ از سوی دیگر، میزان مسئولیت‌پذیری فرد به میزان قدرت درک و شناخت او بستگی دارد و پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) به لحاظ درک و معرفت عمیقی که دارند، مسئولیت سنگین‌تری نیز دارند و در نتیجه پی‌آمد ترک مسئولیت هم وزین‌تر خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۸۵ الف، ص ۲۵۰ و نیز همو ۱۳۸۶ ب، ص ۲۶۰-۲۵۹). بنابراین، ضمن این که مسئولیت‌پذیری فضیلت اخلاقی قلمداد شده، اگر همراه با معرفت هم باشد، تعالی و سعادت را برای فرد به ارمغان خواهد آورد.

بر اساس این نظر که همه انسان‌های بالغ، عاقل و مکلف هستند و تکلیف هم با مسئولیت همراه است، انسان باید به تعهد و وظایف خود واقف بوده و از عهده مسئولیت خود به بهترین وجه برآید. خداوند متعال در کتاب الهی، افزون بر ترسیم سیره و منش خاص هر یک از پیامبران،

۱. «و از باورها رفتارها و گفتارهایی که بدان‌ها علم نداری پیروی مکن؛ زیرا گوش و چشم و دل از همه این‌ها سؤال می‌شود که آیا آنچه را دریافته بودند علم بود یا شک و تردیدی به همراه داشت» (سوره اسراء، آیه ۳۶).

۲. «هر کسی نزد خدا در گرو دستاورد خویش است» (سوره مدثر، آیه ۳۸).

۳. اتقوا الله فی عباده و بلاده فانکم مسئولون حتی عن البقاع و البهائم. اطیعوا الله و لاتعصوه و إذا رأیتم الخیر فخذوا به و إذا رأیتم الشرّ فأعرضوا عنه؛

۴. «فَلَنَسْتَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَ لَنَسْتَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (سوره اعراف، آیه ۶).

خطوط کلی و مشترک آنان را نیز تبیین فرموده است و از آنان میثاق گرفته است که به وظیفه‌ای که بر عهده آنان گذاشته شده است عمل کنند (ولنستلن المرسلین) (سوره اعراف، آیه ۶) و در قیامت از پیامبران، در مورد رسالتشان سؤال می‌شود و هیچ عذر و بهانه‌ای هم از آنان پذیرفته نمی‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف، ج ۶، ص ۴۵۱).

بر اساس اصل جامع اسلامی، تکلیف ما لایطاق عقلاً و نقلاً ممنوع است «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا؛ خداوند هیچ نفسی را بیش از توانش مکلف نمی‌کند» (سوره بقره، آیه ۲۸۶) از سوی دیگر، به لحاظ این که طاق، امری است نسبی، درجات تکلیف نیز نسبی خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف، ج ۶، ص ۴۰). بنابراین، هر انسانی متناسب با توان خود به انجام تکالیف و مسئولیت‌های متعهد شده به آن می‌پردازد. البته، هر چه مسئولیت انسان سنگین‌تر باشد، ابتلا و امتحان او نیز بیشتر و سخت‌تر خواهد بود. از این رو، به ایمان و تقوا مستحکم‌تری نیاز دارد، به حدی که برای افرادی همانند ائمه اطهار (ع) به جهت موقعیت والا و مسئولیت‌های سنگینی که در امر دین و اجتماع دارند، عصمت شرط لازم است (جوادی آملی، ۱۳۸۹ الف، ج ۳، ص ۳۴۵؛ و نیز جوادی آملی، ۱۳۸۹ ج ۳، ص ۱۸۹؛ نیز جوادی آملی، ۱۳۸۵ ب، ص ۱۲۰).

آیه الله جوادی آملی وجود عقل در انسان را عامل مسئولیت‌پذیری انسان می‌داند. او انسانی را که در برابر دیگران احساس مسئولیت‌پذیری پیدا نکرده و به خور و خواب طبیعی و بی‌دغدغه خود مشغول بوده، انسانی در مرحله نباتی معرفی می‌کند؛ به این معنا که او انسانی است که رشد عقلی و اجتماعی نیافته و حس دیگرو روی در او بوجود نیامده و انسانی کاملاً خودگرا که تنها در اندیشه خود است. در واقع، احساس مسئولیت نسبت به دیگران یا به نوعی همدلی کردن با دیگر افراد جامعه، نوعی تعالی روحی است که فرد از خودگروی خارج می‌شود و به دیگرخواهی که مرتبه بالاتری است کشیده می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۷۶-۷۹).

۲. جنسیت و مسئولیت‌پذیری از دیدگاه فمینیست‌ها و روان‌شناسان

از نظر ویرجینیا هلد^۱ و دیگر فمینیست‌ها نظیر گیلیگان، احساس مسئولیت که در اخلاق مراقبت نهفته است در زنان بیش از مردان قابل مشاهده است و آن را به عنوان یکی از ویژگی‌های خاص

1. Virginia Held

زنان می‌دانند (بار، ۱۳۸۳، ص ۶۹۶۷). یکی از ویژگی‌های اخلاق مراقبت که گیلیگان و دیگر فمینیست‌های همفکر با او بسیار به آن اهمیت می‌دهند، مسئولیت‌پذیری زنان در برابر دیگران است. یا به نقد مودبانه کانت، «مشیت الهی» (به‌جای تفکر انتزاعی) در نهاد زنان، احساسات محبت‌آمیز و خیرخواهانه را نهاده است، تمایلی لطیف به ادب و نزاکت و روحی مهربان» (هولمز، ۱۳۸۵، ص ۴۲۱). زنان با احساس خیرخواهانه خود در مقابل دیگران احساس مسئولیت می‌کنند و کمال خود را در فداکاری برای دیگری می‌بینند. آنها خود را در خدمت به دیگری می‌بینند و شاید به همین دلیل باشد که زنان سریع‌تر از مردان قادرند مراحل کمال را طی کنند؛ زیرا از خود جدا شده هستند و همه چیز را برای دیگری می‌خواهند؛ از خور و خواب خود برای دیگری هم می‌گذرند تا دیگری در راحتی باشد و راحتی و آسودگی خیال خود را در آرامش و راحتی دیگران می‌بینند. آنچه زن را مسئولیت‌پذیر ساخته، روحیه خیررسانی و خیرخواهی برای دیگران است.

از جمله فضایی که در اخلاق فضیلت بدان پرداخته می‌شود از خودگذشتگی و توجه به دیگران و همدردی و همدلی با دیگران است. انسان خود را برای دیگران خواستن و در خدمت دیگران بودن، از فضایل بسیار ارزشمند اخلاق فضیلت است.

هر چند هلد برعکس می‌اندیشد و اخلاق فضیلت را زیر مجموعه اخلاق مراقبت می‌داند و معتقد است بر اساس دیدگاه فلاسفه سودگرا، اخلاق مراقبت، در واقع، همان اخلاق فضیلت است، اما با وجود شباهت‌هایی که میان این دو وجود دارد، مراقبت خود یک فضیلت شناخته می‌شود، اما مراقبت صرفاً نوعی از اخلاق فضیلت نیست؛ زیرا اخلاق فضیلت بر رفتارهای فردی افراد نظارت دارد، در حالی که اخلاق مراقبت بر روابط میان افراد تأکید می‌کند. روابط مراقبتی در اخلاق مراقبت، ارزش اولیه و اصلی است. او می‌پندارد اگر اخلاق فضیلت بخواهد از حد تمایلات و ارزش‌های صرفاً فردی انسان‌های بافضیلت بالاتر رود و به مقام عمل برسد، باید خودش را به اخلاق مراقبت متّصف کرده و دغدغه‌های اخلاق مراقبت را بر دیگر دل‌نگرانی‌های خود بیفزاید (Held, 2006, pp. 551-552) احتمال دارد تأکید هلد بر این موضوع به جهت اهمیتی باشد که احساس دیگرگروی دارد و او با برتر دانستن اخلاق مراقبت نسبت به اخلاق فضیلت در حقیقت به دنبال ارزشمندتر قلمداد کردن احساس نوع‌دوستی در زنان باشد.

هاید^۱ بر اساس سطوح رشد اخلاقی که گیلیگان طراحی کرده است، بر این پندار است که

1. Held

زنانی که در سطح دوم رشد اخلاقی قرار دارند خود را در برابر دیگران مسئول دانسته، به‌ویژه اگر این مسئولیت متوجه نوزادی بالقوه باشد، اما زنانی که در سطح اول قرار دارند، تفکراتی غیرمسئولانه و خودخواهانه را دنبال می‌کنند (هاید، ۱۳۷۷، ص ۴۸-۵۲). در واقع، تیپ اخلاقی زنان متفاوت است و اخلاق مراقبت همانند موارد دیگر شامل صد در صد زنان نمی‌شود و این دیدگاه یک دیدگاه غالب تصور می‌شود.

تفاوت اصلی غالب بینش زنان و مردان در نوع تفکر آنان است که بر مبنای اندیشه تانگ همان‌گونه که گروهی از پژوهشگران مسائل زنان بر رهیافت‌های زنانه اخلاق تأکید داشتند، اخلاق مردانه به دلیل مبتنی بودن بر محور عدالت، اخلاقی صرفاً فردگرایانه، عقلی و رقابت‌آمیز تلقی شده، درحالی‌که اخلاق زنانه مبتنی بر عدم خشونت و مملو از احساس مسئولیت در ارتباط با دیگران است. به عبارت دیگر اخلاق زنانه را می‌توان اخلاقی ارتباطی و عاطفی معرفی نمود (تانگ، ۱۳۸۷، ص ۱۷۰-۱۷۲). تفاوت تیپ ارتباطات و تعاملات زنان و مردان بیشتر جنبه فیزیولوژیکی دارد، اما این تفاوت‌ها در تعاملات اخلاقی و مسئولیت‌پذیری‌های اجتماعی بسیار تأثیرگذار است.

جنسیت و مسئولیت‌پذیری	
<p>مسئولیت‌پذیری در بعد اخلاقی و اعتقادی از اصول مُسَلَّم اسلام است. عامل مسئولیت‌پذیری انسان وجود عقل در انسان است. احساس مسئولیت نسبت به دیگران، نوعی همدلی کردن با دیگر افراد جامعه است که موجب تعالی روحی فرد می‌شود و فرد را از «خودگروی» خارج کرده و به دیگرخواهی که مرتبه بالاتری هست، می‌رساند. سعادت و حقیقت شخصیت آدمی وابسته به میزان مسئولیت‌پذیری او است.</p>	<p>آیه الله جوادی آملی</p>
<p>احساس مسئولیتی که در اخلاق مراقبت، نهفته است در زنان بیش از مردان قابل مشاهده است. زنان سریع‌تر از مردان قادرند مراحل کمال را طی کنند؛ زیرا از خود می‌گذرند و همه چیز را برای دیگری می‌خواهند. از جمله فضایل ارزشمند اخلاق فضیلت از خود گذشتگی و توجه به دیگران و همدردی و همدلی با دیگران است. انسان احساس دیگرگروی دارد؛ برتر بودن اخلاق مراقبت نسبت به اخلاق فضیلت موجب تعالی و حس نوع‌دوستی در زنان می‌شود.</p>	<p>روانشناسان و فمینیست‌ها</p>

جنسیت و مسئولیت‌پذیری‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی

آنچه در ابتدا باید بدان اشاره کرد، تلفیق مسئولیت‌های حقوقی و اخلاقی در هم است. مسئولیت‌های اخلاقی در نهاد مسئولیت حقوقی قرار گرفته است؛ زیرا برخی مسئولیت‌ها ضمن این‌که امری حقوقی است در آن واحد اخلاقی هم هست. مواردی از مسئولیت‌پذیری‌ها صرفاً اخلاقی هستند و قسمت اعظم آن در حوزه روابط مادر با خانواده و خویشان و افرادی که با او مرتبط هستند، است. از این‌رو، هدف از بیان این حقوق و مسئولیت‌ها، تبیین مسئولیت‌پذیری‌های اخلاقی است که به‌ناچار از مسئولیت‌های حقوقی باید گذر کرد.

از جمله مسئولیت‌های اجتماعی قرار گرفتن زنان و مردان در سمت‌هایی اجرایی برای تنظیم سیاست‌تعاملات داخلی یا خارجی است. احکام اخلاقی مسئولیت‌های سیاسی در نظام دینی با احکام اخلاقی نظام‌های غیر دینی بسیار متفاوت است. از جمله این تفاوت‌ها اعتقاد به مسئولیت در برابر پروردگار و پاسخ‌گویی به اوست. این اعتقاد در اخلاقیات سیاسی او قطعاً اثرگذار خواهد بود؛ در حالی که در نظام‌های غیر دینی این دغدغه اخلاقی وجود ندارد.

۴۱

رابطه جنسیت و مسئولیت اخلاقی بر مبنای دیدگاه آیه الله جوادی آملی

۱. دیدگاه آیه الله جوادی آملی و دیگر اندیشمندان اسلامی

یکی از اختلافات اساسی آیه الله جوادی آملی با دیدگاه‌های سکولار، تفاوت در بینش‌هاست. ایشان بر مسئولیت‌پذیری اخلاقی در بینش مبتنی بر خدامحوری تأکید دارد، در حالی که دیدگاه‌های سکولار، متأثر از انسان‌گرایی و اومانیسم‌اند. در جهان‌بینی الهی انسان ضمن این‌که در برابر انسان‌های دیگر احساس مسئولیت می‌کند، در مقابل پروردگار نیز مسئول است و دیگر مسئولیت‌ها از مسئولیت در برابر خداوند متعال نشأت می‌گیرد (جوادی آملی، ۱۳۸۹ ب، ص ۴۱۲-۴۱۶)^۱ مسئولیت‌پذیری اخلاقی در بینش مبتنی بر حضرت حق قطعاً قوی‌تر از مسئولیت‌پذیری اخلاقی در برابر دیگران است؛ زیرا انسان خدامحور اعتقاد به پاسخ‌گویی اعمال در روز رستاخیز را دارد، اما در فرد انسان‌محور این مسئله یا بسیار کم‌رنگ است یا اصلاً وجود ندارد. یکی از نکات اخلاقی مهم در مسئولیت سیاسی، توجه به حقوق افراد در همه شرایط است. وقتی خداوند حق

۱. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِيَعْضِ شَأْنِهِمْ فَاذْنُ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ» (سورة نور، آیه ۶۲).

انتخاب رهبر الهی را از افراد جامعه سلب نموده، در حقیقت، اخلاقاً خود را در برابر بندگان مسئول دانسته که تکلیفی که توان انجام آن را ندارند، ندهد، تا به جهت عدم انجام آن، آنان را مؤاخذه کند. این نکته اخلاقی در تمام امور زندگی انسان باید مورد توجه قرار گیرد و سیاستمداران نیز اخلاقاً باید مسئولیت‌پذیر بوده و نسبت به حقوق مردم و وضع و اجرای قوانین اهتمام داشته باشند.

در جامعه اسلامی بر اساس طبقات اجتماعی، مسئولیت‌های فردی و گروهی مشخصی صورت پذیرفته و حقوق افراد متناسب با نوع مسئولیت‌ها لحاظ شده است. کسانی که در طبقه برتری نظیر رهبران و عالمان جامعه قرار دارند، طبیعتاً دارای مسئولیت بیشتری نیز هستند (جوادی آملی، ۱۳۸۹ ب، ص ۴۱۲-۴۱۶).

آیه الله جوادی آملی درباره شخص مسئول، بر این اعتقاد است، شخصی که از توان عقلی برخوردار نیست یا توانایی تحلیل عقلانی ندارد یا از تخصصی بهره‌مند نیست، نباید مسئولیت کارهای بزرگ و کلیدی را بپذیرد. در واقع، او دو شرط تخصص و تعهد دینی را لازمه برخورداری از مسئولیت می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۸۹ ب، ص ۲۳۳-۲۳۴) تعهد و توجه به مسئولیت‌پذیری به عنوان حُسن معاشرت هر شهروند است که وظیفه مسئولان رده‌بالای جامعه بیش از دیگران است؛ البته، این رفتار برای وحدت جامعه و جذب نیروی کارآمد و ایجاد هماهنگی بین صاحب‌نظران و اتخاذ بهترین تصمیم، شیوه بسیار خوبی است (جوادی آملی، ۱۳۸۶ الف، ج ۱، ص ۳۱۱-۳۱۲؛ جوادی آملی، ۱۳۸۵ ب، ص ۱۴۳؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸ ج، ص ۲۸۳).

۲. دیدگاه روان‌شناسان در مورد مسئولیت‌پذیری سیاسی و اجتماعی و مذهبی

مسئولیت‌پذیری در رفتار به اشکال مختلف خود را نشان می‌دهد. دسبونس^۱ حدود مسئولیت در مفهوم کلاسیک را با سه حالت قابل مشاهده بیان می‌کند، او اظهار می‌دارد در شکل نخست، برخی بهانه‌هایی را ایراد کرده و از انجام مسئولیت خود شانه خالی کرده و برخی را معاف از مسئولیت می‌کند. در حالت دوم، دیگران را واداشته تا مسئولیت را از آنها سلب کنند. نظیر وکیلی که در دفاع از متهم، عدم مسئولیت‌پذیری او را توجیه می‌کند. در شکل سوم انسان‌ها را نسبت به بی‌مسئولیتی ضمیر ناخودآگاهشان تحریک کرده تا آن را به عهده گیرند. مسئولیت زمانی

1. Desbons

فضیلت مندتر است که میان حفظ و انحلال در تردید باشد (دسیوس، ۱۳۸۸، ص ۴۶-۴۵). در واقع، او در شکل سوم به نوعی از افرادی سخن به میان می‌آورد که دارای وجدان درونی هستند و مسئولیت‌پذیرند.

این دیدگاه به نوعی مورد تأیید هر یک از صاحب‌نظران فوق نیز هست. آنچه که منزیس^۱ به جهت ناهنجاری‌های رفتاری و بزهکاری‌های موجود در جامعه، خواستار تغییر سبک زندگی با ایجاد مسئولیت‌پذیری بیشتر در بین افراد است (Menzies, 2000, pp. 1029-1037).

با ارائه این روش هدف‌مند قرآن، دسترسی به تغییر سبک زندگی سالم و مطلوب کاملاً میسر است. او همچنین بر این باور است که افراد هر چه بیشتر خود را مسئولیت‌پذیر بدانند به مسائل و پیامدهای اعمال خود بیشتر توجه می‌کنند و برای حل آن تلاش افزون‌تری خواهند داشت (Menzies, 2000, pp. 1029-1037). اگر احساس مسئولیت‌پذیری در فرد رشد پیدا کند، این احساس در سطح اجتماعی هم گسترش پیدا خواهد کرد. افزون بر این، آنچه باتسون^۲ یادآور می‌شود که این‌گونه رفتارها و احساسات دیگرگرایانه موجب شگفتی بسیاری از محققان حوزه شده است. (Slote, 2006, p. 227) به علت زندگی سوگیرانه مادی و دوری از بعد متعالی وجود انسان (روح) است. مسئولیت‌های اخلاقی در پرتو روح متعالی جویانه انسان پرورش پیدا می‌کند و منجر به رفتارهای دیگرگروانه در انسان می‌گردد.

اسلوت^۳ در گزاره‌ای نظیر «بنی آدم اعضای یکدیگرند» عمق ارتباط همدلی و احساس مسئولیت کردن در برابر دیگران بیان کرده و «همدلی» را به عنوان ریشه رفتار اجتماعی و نوع دوستی صادقانه یا همان انگیزه مراقبت کردن و جایگزین همدردی می‌داند. باتسون همچنین رشد همدلی را نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد نوع دوستی صادقانه درازمدت یا همان انگیزه‌های مراقبت کردن، دانسته است (Slote, 2006, p. 227). این نکته از جهتی قابل قبول است و از جهت دیگر قابل پذیرش نیست. عدالت در مواردی که ایجاد منفعت برای فرد کند ممکن است تحت عنوان «همدلی» و رفتارهای دوستانه مطرح شود، ولی در مواردی که عدالت برقرار می‌شود و منفعتی برای فرد ندارد، از نظر او، ممکن است رفتاری همدلانه صورت نپذیرفته باشد؛ پذیرش این مسئله به نوع جهان‌بینی فرد بستگی دارد. انسان خدامحور در هر شرایطی رضایت حضرت

1. Menzies
2. Batson
3. Slote

حق را خواستار هست و آن را می‌پذیرد؛ هر چند منفعتی برای او نداشته باشد ولی آیا انسان دنیامدار نیز توان پذیرش چنین چیزی را دارد؟ در صورت پذیرش می‌تواند این نوع رفتار همدلانه باشد، در غیر این صورت برای فردی که منتفع نشده، رفتار همدلانه نخواهد بود.

افزون بر آن، توجه به مسئولیت اخلاقی که در مسئولیت‌پذیری نهادینه شده است، عامل هماهنگی با قوانین اجتماعی است که ایجاد حس التزام به آن قوانین را در افراد وسعت می‌بخشد. همچنین وجود تعاملات نیکو در بین افراد جامعه موجب گسترش پاسخ‌گویی نهادهای اجتماعی به نیازهای اصلی جامعه می‌گردد (سبحانی‌نژاد و فردانش، ۱۳۷۹، ص ۱۰۰). مسئولیت‌پذیری و دیگرخواهی در درازمدت منجر به تحقق عدالت اجتماعی خواهد شد (قدیمی، ۱۳۸۶، ص ۳۵۶-۳۲۵). در جامعه اسلامی، حاکم اسلامی توجه ویژه به این امر خواهد داشت؛ زیرا هدف اصلی از ایجاد حکومت اسلامی ایجاد عدالت اجتماعی است.

در بررسی دیگری که در مورد نوع دوستی صورت پذیرفته است، فرضیه همدلی- دیگرخواهی، مسئولیت‌پذیری و انتخاب عقلانی در بروز رفتار دیگرخواهی مورد تحقیق قرار داده شده است. هر سه فرضیه مورد تأیید قرار گرفت، اما تفاوت‌های جنسیتی در رفتار نوع دوستانه نتیجه مثبتی به دست نیاورد (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۲۷-۳۵). در یک تحقیق مشابه، تنها به تفاوت جنسیتی در رفتار نوع دوستانه به جهت نقش‌های جنسیتی که داشتند، دست یافته شد (احمدی، ۱۳۸۸، ص ۲۳-۳۶). در تحقیق دیگری که در خصوص رابطه سبک زندگی و مسئولیت‌پذیری صورت پذیرفته بود، محققان دریافتند که در مسئولیت‌پذیری فردی، دختران از پسران مسئولیت‌پذیرتر هستند، اما در مسئولیت‌پذیری اجتماعی پسران نسبت به دختران مسئولیت‌پذیرترند. باید توجه داشت که احساس مسئولیت فردی یک پایه روان‌شناختی برای موفقیت و رفتار دیگرخواهانه و سهم نمودن دیگران در منابع محسوب می‌گردد (خواجeh‌نوری و همکارانش ۱۳۹۳، ص ۴۵-۶۴). درک همدلانه از دیگر مواردی است که فمینیست‌ها در اخلاق مراقبت به آن اشاره دارند. نادینگز^۱ می‌پندارد، «همدلی» فدا شدن در فرد دیگری است؛ نه بدین معنا که خودش را فدای دیگری کند، بلکه به این معنا که تا آنجا که می‌تواند خودش را به جای دیگری گذاشته و احساسات او را درک کند. روان‌شناسان بر تأثیر همدلی در مراقبت کردن و تعاملات اجتماعی تأکید می‌ورزند (Slote, 2006, pp. 219-239, 231).

1. Nandinges

۳. دیدگاه جامعه‌شناسان در مورد مسئولیت‌پذیری سیاسی، اجتماعی و مذهبی

آیه الله مصباح یزدی با بیان این که در علم جامعه‌شناسی از روابط و تأثیرات متقابل فرد و جامعه سخن به میان می‌آید، به نقش جامعه در رشد و به فعلیت رساندن استعدادها فطری و روحی افراد اشاره کرده و معتقد است جامعه می‌تواند در پرورش استعدادها ذاتی و فطری فرد بسیار مؤثر باشد. از سوی دیگر، فرد نیز بر جامعه قادر به تأثیرگذاری است و می‌تواند در زمینه ارزش‌های اخلاقی، حقوقی، هدایت و گمراهی، مدیریت و رهبری مؤثر واقع شود. او در ادامه، از نقش مؤثر انبیای الهی که در این میان علمای ادیان و مذاهب بر جامعه نمود بیشتری داشته است، متذکر شده و می‌گوید، اساسی‌ترین تأثیر فرد بر جامعه، تأثیر در جهان‌بینی و ارزش‌گذاری و به عبارت دیگر «باور» جامعه است (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، ص ۲۳۷-۲۴۲). تأثیر و تأثر فرد و جامعه، بر اساس اصل مسئولیت‌پذیری اخلاقی بوده که از مبانی جامعه‌شناختی است. این روابط متقابل فرد و جامعه، قانونمند بوده و حکایت از ضرورت آن قوانین می‌کند. وجود ضرورت حق و قانون در جامعه مستلزم تکلیف است و این دو (حق و تکلیف) متلازم یک‌دیگرند. از سوی دیگر، تکلیف نیز مستلزم مسئولیت بوده و بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مسئولیت، مسئولیت در برابر حق تعالی است. طبیعی است که این مسئولیت جنسیت‌پذیر نبوده و همه انسان‌ها - اعم از زنان و مردان - در پیشگاه حق تعالی مسئول هستند.

تحقیقات نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری در ابعاد فردی و اجتماعی مفهومی است که ابزار بسیار خوبی برای حفظ انسجام اجتماعی در عین احترام به تفاوت‌های وجودی افراد است. یکی از معانی مسئولیت‌پذیری، هماهنگی با قوانین اجتماعی و برآورده کردن انتظاراتی که جامعه از افراد دارد، است. پس نوعی احساس التزام به عمل در موقعیت‌های گوناگون دلیل تقیید نسبت به دیگران خواهد بود. (سبحانی‌نژاد و فردانش، ۱۳۷۹، ص ۱۰۰). به عبارتی، مسئولیت‌پذیری در بُعد شخصی، زمینه‌ساز مسئولیت‌پذیری در اجتماع خواهد شد و مسئولیت‌پذیری اجتماعی، پیامدهای اجتماعی و فرهنگی بسیاری را به دنبال خواهد داشت که دیگرخواهی در روابط اجتماعی یکی از پیامدهای آن خواهد بود. دیگرخواهی دارای بار اخلاقی و مذهبی بوده و از فضایل اخلاقی قلمداد می‌شود. افزون بر این که دیگرخواهی در جامعه مدرن نیز اثرگذار است. در جامعه‌ای که بیشتر روابط بر اساس نقش و نه هویت فردی و خانوادگی افراد شکل گرفته است، جریان تعامل اجتماعی در نظام اجتماعی به صورت نوعی مبادله تعمیم‌یافته انجام می‌شود. در این وضعیت، وجود اعتماد متقابل به هنجارهای عام عمل و کلیت نظام اجتماعی،

شرط اساسی کارکرد صحیح جامعه است. دیگرخواهی به تعاملات اجتماعی کمک می‌کند تا این تعاملات به سهولت صورت پذیرد و نهادهای اجتماعی به وظایف خود در پاسخ‌گویی به نیازهای اصلی جامعه به‌خوبی عمل کنند (سروش، ۱۳۹۱، ص ۲۰۱).

باید توجه داشت که افرادی که از حس مسئولیت‌پذیری بالاتری برخوردارند، از حس دیگرخواهی افزون‌تری هم برخوردار هستند. حس دیگرخواهی یک پدیده اجتماعی است که نشان‌دهنده رشد بالای اخلاقی افراد جامعه است که منجر به کمال جامعه هم خواهد شد. از منظر بسیاری از صاحب‌نظران علوم اجتماعی و زیست‌شناسی، «دیگرخواهی» به عنوان یک نوع رفتار نوع‌دوستانه‌ای که فرد با هزینه خود به فرد دیگری سود برساند، بسیار حائز اهمیت و جالب است. جامعه‌شناسان، اقتصاددانان، روان‌شناسان اجتماعی و زیست‌شناسان اجتماعی «دیگرخواهی» را عملی خودویرانگر دانسته که برای سود به دیگران این رفتار صورت می‌پذیرد. از دیدگاه صاحب‌نظران زیست‌شناختی این که چرا برخی افراد به دیگرانی که هیچ‌گونه رابطه خویشاوندی با آنها ندارند و یا جزء افراد خانواده او به حساب نمی‌آیند و از نژاد دیگری هستند، کمک می‌کنند، قابل فهم و قبول نیست (سروش، ۱۳۹۱، ص ۶۰۵). در جامعه به دلیل عدم وجود روابط همدلانه، اعتماد اجتماعی کم‌رنگ شده و احساس مسئولیت هم کم‌رنگ‌تر. از این رو، لازم است این حس تقویت شود تا جامعه از روابط خشک و بی‌مسئولانه‌اش تهی گردد. تعاملات اجتماعی از سردی به گرمی گراید و دوستی، محبت، اعتماد به دیگران، مسئولیت‌پذیری، رفتار همدلانه و به عبارت دیگر، دیگرخواهی در جامعه آشکار شود.

۴. دیدگاه فمینیست‌ها در مورد مسئولیت‌پذیری سیاسی، اجتماعی و مذهبی

گیلیگان^۱ اولویت‌بندی زنان در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی نسبت به مردان را متفاوت دانسته، ولی به هیچ‌وجه کمتر از آنها نمی‌داند؛ او بر این باور است که ارزش‌گذاری بر اساس روابط انسانی و نیز مسئولیت‌پذیری زنان نسبت به دیگران بسیار بالاتر از اصول انتزاعی است و این معیار نوعی برتری تلقی می‌شود. زنان مشارکت منحصر به فردی در گسترش اخلاق دارند با توجه به این‌که یک نظام عام جهان‌شمولی وجود ندارد، جامعه باید ارزش این مشارکت را بداند. تفاوت‌های موضع اخلاقی زنان و مردان مولود زمینه‌های اجتماعی است و یک امر زیست‌شناختی

1. Gilligan

نیست (خسروی و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۴۵-۴۲؛ بار، ۱۳۸۳، ص ۶۹-۶۷؛ یزدانی و جندقی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۱-۱۷۲؛ فرید من، ۱۳۸۳، ص ۳۵-۳۳؛ بی‌استریا، ۱۳۸۱، ص ۸۰-۷۲). صدای زنان به عنوان انسانی اجتماعی که با مسائل جامعه خود با همدردی، محبت، پیوند و همدلی برخورد می‌نمایند، معرفی شده و زنان در درک و فهم مسائل اخلاقی به شیوه بسیار متفاوت عمل می‌نمایند (بوردو، ۱۳۸۱، ص ۶۸۴). اخلاق مراقبت در تمام ساختار جامعه عمومیت داشته و اختصاص به روابط بین زنان و مردان ندارد (پرنز، ۱۳۸۳، ص ۱۰۳-۱۰۴).

ویرجینیا هلد، بر این باور است که به مراقبت از دو جهت ارزش و فعالیت‌نگریسته می‌شود. مراقبت، تلاش برای عمل به احساس مسئولیتی است که نسبت به نیازهای مادی و معنوی و فرهنگی افراد ایجاد می‌شود و این تلاش‌ها بی‌ارتباط با یکدیگر نیستند و هدفمند و برنامه‌ریزی شده هستند و به صورت مستمر گسترش پیدا می‌کنند. مراقبت افزون بر نوعی فعالیت، ارزشمند هم هست. از این رو، انسان‌هایی که عمل مراقبت را انجام می‌دهند، ارزشمند قلمداد می‌شوند و به نسبت مؤثر بودنشان در امر مراقبت، ارزیابی اخلاقی در خصوص آنها صورت می‌پذیرد (Held, 2006, pp. 545-546).

هلد در بیان ویژگی‌های اخلاق مراقبت که در نگرش اغلب فمینیست‌ها هست، اشاره می‌کند و می‌گوید، فمینیست‌ها نشان می‌دهند که چگونه قدرت سیاسی، فرهنگی و اقتصادی مردان با ایجاد مرزهایی میان حریم خصوصی خانه و محیط بیرون، زنان و کودکان را در خانه حبس کرده و این محل را به حوزه خشونت تبدیل کرده است. فمینیست‌ها نشان دادند که اگر روابط خانوادگی و دوستی به الگوهای اخلاقی تبدیل شوند، مشکل احکام کلی اخلاقی نیز بدون فردگرایی حاصل از عقلانیت حل خواهد شد (Held, 2006, p. 541). هرچند هلد اخلاق مراقبت را مخالف با نظریه‌های رایج مثل وظیفه‌گرایی، سودگرایی و یا حق‌محوری می‌داند (Held, 2006, pp. 537-566)، اما باید گفت اخلاق مراقبت به نوعی بیانگر همه نظریه‌های فوق است؛ زیرا مسئولیت‌پذیری زنان در ارائه خدمات به خانواده به نوعی وظیفه مادری نسبت به فرزندان یا ایفای وظیفه همسری است و در ارائه خدمات زنان به خانواده یا دیگران سود عمومی نهفته است و البته، انجام این خدمات در راستای حق‌محوری است؛ زیرا در حق‌محوری خداوند متعال انسان‌ها را در مساعدت و یاری دیگران ترغیب و تشویق کرده است.

علاوه بر حضور مردان در فعالیت‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی، زنان نیز به صورت گسترده در مجامعی که مربوط به بانوان است حضور فعال داشته و مسئولیت‌های اجرایی، آموزشی،

بهداشتی، پژوهشی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی را بر عهده دارند. بر اساس اصل اشتراک در تکالیف و اصل آزادی، زنان نیز همانند مردان دارای حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی هستند. با توجه به روشن بودن اصول حاکم بر این حقوق و تلقی مصداقی بودن بسیاری از آنها، منشور حقوق و مسئولیت‌های زن در جمهوری اسلامی به این مصادیق اشاره کرده است؛ نظیر حق مشارکت در سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری، مدیریت، اجرا و نظارت در زمینه‌های بهداشتی-درمانی، علمی-آموزشی، فرهنگی، معنوی و اخلاقی، تعیین مقدرات اساسی کشور و ... (شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ۱۳۷۶، بندهای ۴۹ و ۷۰ و ۸۲ و ۱۱۲-۱۱۳).

افزون بر این‌که زنان جامعه افزون بر تقویت حس اعتماد به نفس در فرزندان خود، در مسئولیت‌پذیر کردن فرزندان خود نقش مهمی را ایفا می‌کنند. احساس نوع‌دوستی که از احساس دیگرگروانه نشأت می‌گیرد، زیرمجموعه اخلاق فضیلت هست. گسترش فرهنگ نوع‌دوستی و دیگرخواهی تأثیر فراوانی در حل مشکلات اجتماعی خواهد داشت. نوع تعاملات اجتماعی رنگ و بوی محبت را به خود خواهد گرفت و بسیاری از رفتارهای خشونت‌آمیز در جامعه از بین خواهد رفت. در حقیقت، این مفهوم تعبیر عبارت آیه الله جوادی آملی از حضور عاطفی و پر مهر و محبت زنان در جامعه است که حضور مهربانانه آنها موجب می‌گردد، خشونت‌های اجتماعی کاهش یافته و جامعه رقیق و لطیف شود (جوادی آملی، ۱۳۹۳، ص ۳۹۷-۴۳۸).

از آنچه گفته می‌توان به اشتراکاتی که در دیدگاه آیه الله جوادی آملی با دیگر اندیشمندان حوزه روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و فمینیسم دیده می‌شود، ارتباط دوستی و همدلی و احساس مسئولیت افراد نسبت به یکدیگر است. بر اساس دیدگاه آیه الله جوادی آملی، خداوند مؤمنین را به برادری و رفتار محبت‌آمیز و دوستی دعوت کرده است. پیامد چنین رفتاری حس همدلی و احساس مسئولیت‌پذیری اخلاقی مؤمنین نسبت به دیگران است (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۶۴-۶۵). دیگرخواهی به حس وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌پذیری می‌انجامد و حس اعتماد اجتماعی در بین افراد جامعه اسلامی افزایش و گسترش پیدا کرده و تعاملات افراد رنگ و بوی دینی به خود می‌گیرد. طبیعی است در چنین تعاملاتی که همراه با احساس همدلی و دیگرخواهی است، توجه به افراد نیازمند جامعه مورد غفلت قرار نمی‌گیرد و افراد جامعه اسلامی در دستگیری و مساعدت به یکدیگر دریغ نمی‌ورزند.

همچنین رعایت حقوق اجتماعی زنان هر چند یک بحث حقوقی است، اما یک مسئولیت اخلاقی است که هم در شریعت اسلام بسیار مورد سفارش قرار گرفته است و هم مورد تأیید

آیه الله جوادی آملی (نیازکار و دیبا، ۱۳۹۵، ص ۲۳-۵) و جامعه حقوقی زنان (شورای، فرهنگی اجتماعی زنان، بندهای ۴۹ و ۷۰ و ۸۲ و ۱۱۲-۱۱۳) است، اما باید توجه داشت که هر چند زنان همانند مردان دارای حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی هستند، اما آیه الله جوادی آملی وظایف مادری و تربیت فرزندان و همسر داری را در اولویت نسبت به دیگر حقوق قرار داده‌اند.

بنابراین، می‌توان چنین استنباط کرد که از دیدگاه برخی جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و آیه الله جوادی آملی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی در بُعد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جنسیت‌پذیر نیست و هر یک از زنان و مردان به یک میزان از مسئولیت‌پذیری اخلاقی برخوردارند، اما از دیدگاه برخی دیگر از روان‌شناسان و فمینیست‌ها نظیر گیلیگان و هلد و مسئولیت‌پذیری در تمامی موارد جنسیت‌پذیر است و زنان نسبت به مردان مسئولیت‌پذیرتر هستند و از مسئولیت اخلاقی بالاتری برخوردارند.

جنسیت و مسئولیت‌پذیری‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی	
<p>یکی از اختلافات اساسی با دیدگاه‌های سکولار تفاوت در بینش‌هاست. ایشان بر مسئولیت‌پذیری اخلاقی در بینش مبتنی بر خدامحوری اعتقاد دارد، در حالی که دیدگاه‌های سکولار، برگرفته از بینش انسان‌گرایی و اومانیزم است. در جهان‌بینی الهی انسان در مقابل پروردگار، انسان و موجودات دیگر احساس مسئول است. شخصی که از توان عقلی یا توانایی تحلیل عقلانی را ندارد یا از تخصص کافی برخوردار نیست، نباید مسئولیت کارهای بزرگ و کلیدی را بپذیرد.</p>	<p>آیه الله جوادی آملی</p>
<p>مسئولیت، زمانی فضیلت‌مندتر است که میان حفظ و انحلال در تردید باشد، یعنی افرادی که دارای وجدان درونی هستند، مسئولیت‌پذیر هستند. مسئولیت‌های اخلاقی در پرتو روح تعالی جویانه انسان پرورش پیدا می‌کند و منجر به رفتارهای دیگرگروانه در انسان می‌گردد. مسئولیت‌پذیری و دیگرخواهی در درازمدت منجر به تحقق عدالت اجتماعی خواهد شد. از تفاوت جنسیتی در رفتار نوع‌دوستانه به جهت نقش‌های جنسیتی که داشتند نتیجه مثبتی دریافت شد. در مسئولیت‌پذیری فردی، دختران از پسران مسئولیت‌پذیرتر هستند، اما در مسئولیت‌پذیری اجتماعی پسران نسبت به دختران مسئولیت‌پذیرترند.</p>	<p>روان‌شناسان</p>

جنسیت و مسئولیت‌پذیری‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی

<p>جامعه می‌تواند در پرورش استعداد‌های ذاتی و فطری فرد مؤثر باشد؛ تأثیر و تأثر فرد و جامعه، بر اساس اصل مسئولیت‌پذیری اخلاقی بوده که از مبانی جامعه‌شناختی است. وجود ضرورت حق و قانون در جامعه مستلزم تکلیف است و این دو متلازم یک‌دیگرند. تکلیف نیز مستلزم مسئولیت بوده و بزرگ‌ترین مسئولیت در برابر حق تعالی است که جنسیت‌پذیر هم نیست. مسئولیت‌پذیری اجتماعی، پیامدهای اجتماعی و فرهنگی دارد که دیگر خواهی یکی از پیامدهای آن است.</p>	<p>جامعه‌شناسان</p>
<p>اولویت‌بندی زنان در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی نسبت به مردان متفاوت است و ارزش‌گذاری بر اساس روابط انسانی و نیز مسئولیت‌پذیری زنان نسبت به دیگران بسیار بالاتر از اصول انتزاعی است و این معیار نوعی برتری تلقی می‌شود. تبدیل روابط خانوادگی و دوستی به الگوهای اخلاقی، مشکل احکام کلی اخلاقی را بدون فردگرایی حاصل از عقلانیت، حل خواهد کرد. مسئولیت‌پذیری زنان در ارائه خدمات به خانواده به نوعی وظیفه مادری نسبت به فرزندان یا ایفای وظیفه همسری است. بر اساس اصل اشتراک در تکالیف و اصل آزادی، زنان نیز همانند مردان دارای حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی هستند.</p>	<p>فمینیست‌ها</p>

جنسیت و مسئولیت‌پذیری در خانواده

۱. دیدگاه آیه الله جوادی آملی

خداوند مسئولیت جامعه انسانی را از خانواده آغاز کرده است. سپس به اجتماع انسانی سرایت داده است. از این رو، در ابتدا هدایت و سازندگی را از فرد و خانواده و عشیره شروع می‌کند و به جامعه ایمانی خاتمه می‌دهد. مردم را به اجتماع فرامی‌خواند و جامعه را مسئول می‌شمارد. در برخورد‌های اجتماعی به آموزش آداب و سنتی می‌پردازد که با کرامت انسانی هماهنگی داشته باشد و حوزه اجتماعی مسلمانان مانند محدوده خانواده باید بر محور مهر و محبت باشد و

همواره ندای و «عاشروهنّ بالمعروف» (سوره نساء، آیه ۱۹) سر داده شود (جوادی آملی، ۱۳۸۸ ب، ص ۲۵۴-۲۵۳؛ جوادی آملی، ۱۳۸۵ ب، ص ۱۴۰-۱۴۱).

آیه الله جوادی آملی، نقش مرد در خانواده و اجتماع را حول مسئولیت‌های مدیریتی و عقلانی او بیان می‌کند و نقش زن را به عنوان مادر در خانه حول مسئولیت‌های مادرانه عطف و خانه‌داری بیان می‌کند. البته، از دیدگاه وی، زن پس از نقش مادری می‌تواند در مشاغلی که متناسب با نیاز جامعه هست، فعالیت نماید (جوادی آملی، ۱۳۸۹ الف، ج ۵، ص ۴۳۴).

مادر از مسئولیت مهمی برخوردار است. او افزون بر مسئولیت در برابر خود در دوران بارداری، باید مراقب رشد جنین در درون خود نیز باشد، شیر دادن نوزاد در دوران طفولیت از دیگر مراحل مسئولیت مادر است، او افزون بر تأمین غذای جسمی کودک، به غذای روحانی او نیز می‌اندیشد. آموزش‌های مادر در اندیشه‌های کودک اثر می‌گذارد و آینده ایمانی یا دنیایی او را می‌سازد. مسئولیتی که مادر در طول این سالیانه در مراحل رشد کودک دارد، پدر ندارد (جوادی آملی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۰-۱۸۱؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف، ج ۱۱، ص ۲۸۱-۲۸۲).

دیدگاه آیه الله جوادی آملی در مورد نقش زنان در تربیت فرزندان در خانه ارتباط مستقیم با جامعه دارد؛ زیرا یکی از نقش‌های اصلی زنان تربیت انسان‌ها یا زمامداران فردای جامعه است، در صورت تربیت صحیح این افراد، جامعه در آینده از سلامت اخلاقی برخوردار خواهد بود و در صورت عدم تربیت درست، جامعه با مشکلات و مصائب متعددی روبه‌رو خواهد شد. بنابراین، مسئولیت زنان در خانه در تربیت فرزندان به نوعی مسئولیت زنان در سلامت آینده جامعه از نظر فکری و اخلاقی است.

۲. تقابل دیدگاه آیه الله جوادی آملی با جامعه‌شناسان و روان‌شناسان

مسئولیت زنان به نقشی که در اجتماع ایفا می‌کنند تمام نمی‌شود، بلکه زنان در ساختار اصلی جامعه نقش اساسی دارند. مسئولیت زنان در تربیت فکری و روحی انسان‌هایی که در ارکان مختلف جامعه قرار می‌گیرند و مسئولیت متفاوتی را می‌پذیرند، مشاهده می‌شود. در حقیقت، وجود انسان‌های مسئولیت‌پذیر یا مسئولیت‌ناپذیر به حضور تربیتی پر رنگ یا کم‌رنگ مادران برمی‌گردد. تحقیقات همچنین نشان می‌دهد که میزان تحصیلات مادر با مسئولیت‌پذیری و اعتماد اجتماعی رابطه دارد. بدین معنا که نوجوانانی که مادران تحصیل کرده دارند بیش از دیگر مادران، حس مسئولیت‌پذیری و اعتماد اجتماعی در آنان نمود پیدا کرده است. این پژوهش

نشان‌دهنده رابطه معناداری بین مسئولیت‌پذیری و دیگرخواهی است (سروش، ۱۳۹۱، ص ۲۰؛ شولتز، ۱۳۹۲، ص ۳۲۷-۳۲۸).

یکی از اختلاف‌نظرهای هلد و آیه‌الله جوادی آملی در مورد عدم مسئولیت اخلاقی مردان در خانه است. هلد، نظام‌های اخلاقی جوامع دموکراسی را به چالش کشیده و معتقد است نظام‌های اخلاقی رایج در پی تنظیم روابط انسانی در حوزه‌های حقوق، اقتصاد و سیاست است که در آنجا کارآمد بوده، ولی در ایجاد روابط انسانی موفقیتی کسب ننموده است. در حوزه خانواده مردان به لحاظ مرزبندی حریم خصوصی خانه و محیط اجتماع و کار خود، نسبت به همسر و فرزندان خود هیچ‌گونه مسئولیت اخلاقی نداشته و محیطی رعب‌آور برای آنان بوجود آورده‌اند و آرامش را از آنان سلب کرده‌اند؛ این مسئله تأثیرات روانی، روحی و تربیتی در مورد همسر و فرزندان ایجاد کرده و مانع پرورش روحی و فکری فرزندان و آرامش روحی زن شده است (Held, 2006, pp. 545-546). این فرایند افزون بر این مشکلات، بر سردی روابط اعضای خانواده و گسسته شدن پیوند خانوادگی منجر شده است. این روند نه تنها از سوی لیبرالیست‌ها مورد اعتراض قرار نگرفته که بر این امر پافشاری نیز می‌کنند (Held, 2006, pp. 545-546). این در حالی است که آیه‌الله جوادی آملی مردم را به حُسن معاشرت و محبت دعوت کرده و از مردم می‌خواهد تا با تعاملات سالم و اخلاقی و احساس مسئولیت، روابط سالم انسانی با یک‌دیگر داشته باشند؛ به‌ویژه در حوزه خانواده مرد را اخلاقاً مسئول تأمین آرامش همسر و فرزندان می‌داند و او را هم از جهت تأمین معاش و هم از جهت مدیریت خانه قوام دانسته است و یکی از مسئولیت‌های اخلاقی مدیر خانه را ایجاد امنیت و آرامش اعضای خانواده دانسته است (Held, 2006, pp. 543).

مادر اخلاقاً خود را مسئول تربیت و توجه ویژه به فرزند می‌داند تا او را فردی شایسته و مفید برای خود و جامعه پرورش دهد تا در بزرگسالی افزون بر استقلال، فردی با اندیشه‌های متعالی در خدمت به دیگران باشد. از سوی دیگر، این احساس مسئولیت اخلاقی زن نسبت به همسر و دیگر اعضای خانواده نیز جلوه کرده و دیگران را از وجود پر مهر خود سیراب می‌کند. در اینجا این نقد بر پدر وارد است که به لحاظ مشغولیت در امور اقتصادی و پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی، نسبت به تربیت فرزندان خود حضور جدی نداشته و مسئولیت او در این امر کم‌رنگ است. هرچند استدلال او این باشد که فعالیت‌های اقتصادی او در جهت آسایش خانواده است، اما نمی‌تواند عدم توجه او در امور تربیتی فرزندان را توجیه کند؛ زیرا فرزندان به همان میزان که به مهر، عطوفت و توجه مادر نیازمند هستند، به محبت و حضور آشکار و فراوان پدر نیز نیازمندند.

رفتار و کردار نامناسب اکثر جوانان امروز نشانه بارز عدم حضور جدی پدران در کنار فرزندان خود است. این نقد بر مادران شاغلی که تمام وقت خود را صرف اشتغال کرده و کمتر به تربیت و توجه به فرزندان خود مشغول هستند نیز وارد است. احساس مسئولیت اخلاقی پدر و مادر در اینجا نمود واقعی پیدا می‌کند که با توجه به اشتغال فراوان و عدم فرصت کافی، اما باید در مقابل خانواده خود احساس مسئولیت کرده و به هر شیوه ممکن، اولویت را به خانواده دهد و به امور فرزندان بپردازد. جای هیچ شکی نیست در خانواده‌هایی که فرزندان بی‌توجهی والدین را نسبت به خود احساس کنند، به جهت نیاز عاطفی یا با دوستان هم‌جنس خود به گذران وقت می‌پردازند که در صورت انتخاب نادرست دوستان مشکلات عدیده‌ای برای آنها بوجود می‌آید، که حل آن به آسانی نخواهد بود؛ یا با ارتباط با جنس مخالف، در صدد رفع تنهایی و کمبود محبت خود هستند، که این‌گونه ارتباطات هم طبیعتاً مشکلات خاص خود را به همراه دارد. طبیعی است بازگشت همه این مشکلات و معضلات اخلاقی به جامعه است.

۵۴

رابطه جنسیت و مسئولیت اخلاقی بر مبنای دیدگاه آیه الله جوادی آملی

۳. تقابل دیدگاه آیه الله جوادی آملی با فمینیست‌ها

آیه الله جوادی آملی با گیلیگان در مورد تصمیم‌گیری‌های اخلاقی اشتراک نظرهایی دارند؛ هرچند هر دو به مسئولیت‌های اخلاقی زن و مرد اعتقاد دارند و ارزش‌گذاری آن را بر اساس روابط انسانی می‌پذیرند و البته، زنان را به جهت مسئولیت‌های اخلاقی مادرانه مسئولیت‌پذیرتر می‌دانند، اما گیلیگان مسئولیت‌پذیری زنان را به جهت اخلاق مراقبت بیشتر دانسته و علت آن را بُعد عاطفی می‌داند که زنان را نه تنها در مسئولیت مادرانه، بلکه در تمامی امور قوی‌تر کرده است (Held, 2006, p. 546).

البته، هلد با گیلیگان در این قسمت هم عقیده است (Held, 2006, pp. 545-546). ولی آیه الله جوادی آملی به جز مسئولیت‌های مادرانه و توجه به خانواده، در دیگر موارد مسئولیت‌پذیری زن و مرد را یکسان می‌داند.

از مجموع آنچه درباره مسئولیت‌پذیری اخلاقی در خانواده مطرح گردید، در نهایت، می‌توان چنین استنباط کرد که دیدگاه مشترکی بین روان‌شناسان و فمینیست‌های مذکور با آیه الله جوادی آملی وجود دارد و همگی بر این نظر که مسئولیت‌پذیری اخلاقی در خانواده جنسیت‌پذیر است و زنان در خانواده از مسئولیت‌پذیری اخلاقی بیشتری نسبت به مردان برخوردارند، اتفاق نظر دارند.

جنسیت و مسئولیت‌پذیری در خانواده

<p>خداوند مسئولیت جامعه انسانی را از خانواده آغاز کرده و سپس به اجتماع انسانی سرایت داده است. نقش مرد در خانواده و اجتماع را حول مسئولیت‌های مدیریتی و عقلانی او بیان می‌کند و نقش زن را به عنوان مادر در خانه حول مسئولیت‌های مادرانه عطف و خانه‌داری بیان می‌کند. زن پس از نقش مادری می‌تواند در مشاغلی که متناسب با نیاز جامعه هست، فعالیت کند. یکی از نقش‌های اصلی زنان تربیت انسان‌ها یا زمامداران فردای جامعه است. در حوزه خانواده مرد اخلاقاً مسئول ایجاد امنیت آرامش و تأمین معاش همسر و فرزندان است. زنان در مورد مسئولیت‌های مادرانه و توجه آنها به خانواده مسئولیت‌پذیرتر هستند، اما در دیگر موارد مسئولیت‌پذیری زن و مرد یکسان است</p>	<p>دیدگاه آیه الله جوادی آملی</p>
<p>زنان در ساختار اصلی جامعه نقش اساسی دارند. مسئولیت زنان در تربیت فکری و روحی انسان‌هایی که در ارکان مختلف جامعه قرار می‌گیرند و مسئولیت متفاوتی را می‌پذیرند، مشاهده می‌شود. میزان تحصیلات مادر با مسئولیت‌پذیری و اعتماد اجتماعی رابطه دارد. نظام‌های اخلاقی جوامع دموکراسی در پی تنظیم روابط انسانی در حوزه‌های حقوق، اقتصاد و سیاست است که در آنجا کارآمد بوده ولی در ایجاد روابط انسانی موفقیتی کسب ننموده است. در حوزه خانواده مردان، نسبت به همسر و فرزندان خود هیچ‌گونه مسئولیت اخلاقی نداشته و محیطی رعب‌آور برای آنان بوجود آورده و آرامش را از آنان سلب کرده‌اند؛ این مسئله تأثیرات روانی، روحی و تربیتی در مورد همسر و فرزندان ایجاد کرده و مانع پرورش روحی و فکری فرزندان و آرامش روحی زن شده است. این روند از سوی لیبرالیست‌ها مورد پافشاری قرار گرفته است. رفتار و کردار نامناسب اکثر جوانان امروز نشانه بارز عدم حضور جدی پدران در کنار فرزندان خود است. خانواده‌هایی که فرزندان خود را مورد بی‌توجهی قرار می‌دهند، به جهت نیاز عاطفی یا با دوستان هم‌جنس خود یا با ارتباط با جنس مخالف، به گذران وقت</p>	<p>روان‌شناسان و جامعه‌شناسان</p>

می پردازند که مشکلات عدیده‌ای برای آنها بوجود می‌آید.	
مُسئولیت‌پذیری زنان را به جهت اخلاق مراقبت بیشتر است و علت آن بُعد عاطفی است که زنان را نه تنها در مسئولیت مادرانه، که در تمامی امور قوی‌تر کرده است. مسئولیت‌پذیری اخلاقی در خانواده جنسیت‌پذیر است و زنان در خانواده از مسئولیت‌پذیری اخلاقی بیشتری نسبت به مردان برخوردارند.	فمینیست‌ها

نتیجه‌گیری

از تطبیق دیدگاه آیه الله جوادی آملی با دیگر دیدگاه‌های صاحب‌نظر در حوزه روان‌شناسی، علوم اجتماعی و فمینیسم در مورد تأثیر جنسیت بر مسئولیت‌پذیری اخلاقی در ابعاد خانوادگی و اجتماعی نتایجی به شرح زیر حاصل گردید:

۱. یکی از اختلافات اساسی در بین این نظریه‌ها تفاوت در بینش‌هاست. آیه الله جوادی آملی از احساس مسئولیت‌پذیری اخلاقی در بینش مبتنی بر خدامحوری سخن می‌گوید در حالی که نظریه‌های مبتنی بر اندیشه برگرفته از بینش انسان‌محوری است. در جهان‌بینی الهی انسان ضمن این که در برابر انسان‌های دیگر احساس مسئولیت می‌کند، در مقابل، پروردگار نیز مسئول است و دیگر مسئولیت‌ها از مسئولیت در برابر خداوند متعال نشأت می‌گیرد. مسئولیت اخلاقی در بینش مبتنی بر حضرت حق قطعاً قوی‌تر از مسئولیت اخلاقی در برابر دیگران است؛ زیرا انسان خدامحور اعتقاد به پاسخ‌گویی اعمال در روز رستاخیز را دارد، اما در فرد انسان‌محور این مسئله یا بسیار کم‌رنگ است یا اصلاً وجود ندارد.

۲. هلد نظام‌های اخلاقی جوامع دموکراسی را به چالش کشانده و به لحاظ آن که مردان در حوزه خانواده مرزبندی بین حریم خصوصی خانه و محیط اجتماع و کار خود قرار داده و اولویت را به کار داده‌اند، نسبت به همسر و فرزندان خود هیچ‌گونه مسئولیت اخلاقی نداشته و موجب رعب و نگرانی آنان شده و آرامش را از آنها سلب کرده‌اند و مانع پرورش روحی و فکری همسر و فرزندان خود شده‌اند.

۳. وجود مسئولیت‌پذیر مادر برای فرزندان افزون بر تقویت حس اعتماد به نفس، مسئولیت‌پذیری را در وجود آنها افزایش می‌دهد و عدم مسئولیت‌پذیری پدر در مشارکت تربیت

فرزندان در آموزش‌های رفتاری آنها خلل وارد می‌کند. این مشکلات در تعاملات اجتماعی فرزندان نمود پیدا خواهد کرد. افزون بر آن عدم حضور مؤثر پدر در خانه، این فرصت اعتدال را از فرزندان خواهد گرفت و آنان را یک‌سویه خواهد کرد.

۴. دیگر مشترکات عقاید تانگ، هلد، گیلیگان و آیه‌الله جوادی آملی در مورد مادرانی است که به واسطه مسئولیت‌پذیری به فرزندان عشق ورزیده و آنان را غرق محبت، عطوفت و مهر خود ساخته و با رابطه‌ای دوستانه و همدلانه با فرزندان خود ارتباط برقرار می‌کنند، افزون بر این، که برای آنان محیطی امن ایجاد می‌کنند، حس اعتماد به نفس را در آنان پرورش می‌دهند. افزون بر آن، این رفتار سخاوتمندانه را به همسر و دیگر اعضای خانواده خود نیز به اشتراک می‌گذارد، اما آیه‌الله جوادی آملی افزون بر موارد مذکور معتقد است که مادران حتی در افکار و اندیشه‌های فرزندان مؤثر بوده و قادر به ساخت و پرورش قوای فکری فرزندان خود هستند؛ که این مطلب نظریه مریم سروش که اعلام کرده بود، میزان تحصیلات مادر با میزان اعتماد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری فرزندان ارتباط دارد و هر چه مادران تحصیلات بالاتری داشته باشند، فرزندان از اعتماد به نفس قوی‌تر و بیشتری برخوردارند؛ و نیز با نظر اریک که معتقد است فرزندان که چنین پرورش پیدا می‌کنند در بزرگسالی از استقلال و اقتدار برخوردار می‌شوند و با نظر گیلیگان که معتقد است وجود این حد از رشد اخلاقی زن بیانگر سطح بالایی از اخلاق است، بدین معنا که زن به تعالی اخلاقی دست یافته که قادر است چنین رفتار متعالی را نشان دهد؛ هماهنگ است.

بنابراین، بر اساس دیدگاه آیه‌الله جوادی آملی و دیدگاه‌های گیلیگان، سروش، تانگ، هلد، در زمینه مسئولیت‌پذیری اخلاقی مادر نسبت به فرزند، مسئولیت‌پذیری اخلاقی، جنسیت‌پذیر است و زن اخلاقاً مسئولیت‌پذیرتر شناخته شده است، اما روان‌شناسان فوق بر این باورند که در بعد خانوادگی و دیگرخواهی اجتماعی نیز زن از نظر اخلاقی مسئولیت‌پذیرتر هست؛ ولی آیه‌الله جوادی آملی در بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری اخلاقی زن و مرد را یکسان می‌داند.

۵. یکی دیگر از موارد اشتراک، ارتباط دوستی و همدلی و احساس مسئولیت افراد نسبت به یکدیگر است که مورد وفاق، باتسون، میشل اسلوت، قدیمی، مریم سروش، سبحانی‌نژاد، کلانتری، نادینگر، آیه‌الله مصباح یزدی و آیه‌الله جوادی آملی است. بر اساس دیدگاه آیه‌الله جوادی آملی خداوند مؤمنین را به برادری و رفتار محبت‌آمیز و دوستی دعوت کرده است. یکی از پیامدهای چنین رفتاری حس همدلی و احساس مسئولیت‌پذیری اخلاقی مؤمنین نسبت به دیگران است. دیگرخواهی منجر به حس وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌پذیری از یک‌سو و

از سوی دیگر، حس اعتماد اجتماعی در بین افراد جامعه اسلامی گسترش پیدا کرده و تعاملات افراد رنگ و بوی دینی به خود می‌گیرد. طبیعی است در چنین تعاملاتی که همراه با احساس همدلی و دیگرخواهی است، توجه به افراد نیازمند جامعه مورد غفلت قرار نمی‌گیرد و افراد جامعه اسلامی در دستگیری و مساعدت به یک‌دیگر دریغ نمی‌ورزند و با چنین دیدگاهی مسئولیت‌پذیری اخلاقی جنسیت‌پذیر نیست. این دیدگاه به نوعی مورد تأیید هر یک از صاحب‌نظران فوق نیز هست.

نقطه اشتراک دیگر آیه الله جوادی آملی با قدیمی آن است که مسئولیت‌پذیری اخلاقی و دیگرخواهی در درازمدت منجر به تحقق عدالت اجتماعی خواهد شد، طبیعی است در جامعه اسلامی، حاکم اسلامی توجه ویژه به این امر داشته و هدف اصلی از ایجاد حکومت اسلامی قطعاً ایجاد عدالت اجتماعی در جامعه اسلامی است و مسئولیت‌پذیری اخلاقی که منجر به عدالت اجتماعی می‌شود در بعد اجتماعی نیز جنسیت‌پذیر نیست.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

احمدی، سیروس. (۱۳۸۸). تفاوت‌های جنسیتی در رفتارهای نوع‌دوستانه. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۳ (۳۵). ص ۲۳-۳۶.

ارسطو. (۱۳۷۷). اخلاق نیکوماخوس. (ترجمه: محمد حسن لطفی تبریزی). تهران: انتشارات طرح نو. استریا، جیمز، بی. (۱۳۸۱). سه چالش با اخلاق. (ترجمه: علی حقی). مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد. بار، ویون. (۱۳۸۳). جنسیت و روان‌شناسی اجتماعی. (ترجمه: حبیب احمدی و بیتا شایق). شیراز: انتشارات نوید.

بوردو سوزان (۱۳۸۱). مذکر سازی دکارتی. (ترجمه: تورج قره‌گوزلی). در لارنس کهون. از مدرنیسم تا پست مدرنیسم. عبدالکریم رشیدیان. تهران: نشر نی.

پرینر، الیزابت. (۱۳۸۳). علم اخلاق زنانه نگر. (ترجمه: سوگند نوروزی زاده). نشریه ناقه ۲ (۱).

تانگ، رز ماری. (۱۳۸۷). درآمدی جامع بر نظریه‌ای فمینیستی. (ترجمه: منیژه عراقی). تهران: نشر نی.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۱). صورت و سیرت انسان در قرآن. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۵ الف). سیره رسول اکرم (ص) در قرآن. (ج ۹). نرم‌افزار اسراء. قم: نشر اسراء.

- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۵ ب). هدایت در قرآن. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶ الف). سرچشمه اندیشه. (ج ۱ و ۲). نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶ ب). مراحل اخلاق در قرآن. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). فلسفه صدر. (ج ۲). در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸ الف). تفسیر تسنیم. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸ ب). قرآن در قرآن. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸ ج). اسلام و محیط زیست. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹ ب). جامعه در قرآن. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹ ج). قرآن حکیم از منظر امام‌رضا (ع). در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹ د). نسیم اندیشه دفتر سوم. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۳). زن در این جلال و جمال. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (بی تا الف). ادب فضا در اسلام. در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله. (الف). ادب فنی مقرر بان. (ج ۵). در نرم‌افزار اسراء. قم: مرکز نشر اسراء.
- خسروی، زهره. (۱۳۸۲). مبانی جنسیت. تهران: دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی.
- خواجه نوری، بیژن و مساوات، سید ابراهیم و ریاحی، زهرا. (۱۳۹۳). رابطه سبک زندگی و مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۴ (۵).
- دسبونس، دیوید؛ رای، کریستین. (۱۳۸۸). مسئولیت‌پذیری. (ترجمه: حمیرا نونهالی). تهران: انتشارات قطره.
- دهخدا، غلامرضا. (۱۳۸۵). لغت نامه دهخدا. (ج ۲)، به کوشش غلامرضا ستوده. دکتر ایرج مهرکی. اکرم سلطانی. تهران: دانشگاه تهران.
- سبحانی نژاد و فردانش، هاشم. (۱۳۷۹). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی مدارس ابتدایی ایران. فصلنامه مدرس. ۱ (۴). ص ۹۵-۱۱۴.
- سروش، مریم. (۱۳۹۱). احساس مسئولیت فردی و اجتماعی، دیگرخواهی و اعتماد اجتماعی. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی. ۲ (۲۳).
- سیاح، احمد. (۱۳۶۶). فرهنگ بزرگ جامع نوین. جلد ۱. (عربی-فارسی مصور) تهران: اسلام.
- شورای، فرهنگی اجتماعی زنان، منشور جایگاه زن در نظام اسلامی. بندهای ۴۹ و ۷۰ و ۸۲ و ۱۱۲-۱۱۳.
- شولتز، دوان پی و شولتز، سیدنی لن. (۱۳۹۲). نظریه‌های شخصیت. (ترجمه: یحیی سید محمدی). تهران: انتشارات ویرایش.
- شهریارپور، علیرضا. (۱۳۹۱). مبانی جامعه‌شناختی مسئولیت اخلاقی. در اخلاق اسلامی. معرفت اخلاقی. ش ۱۲. ص ۲۵-۳۸.

شیخ صدوق، محمد بن علی. (بی تا). التوحید. (تحقیق: سیدهاشم حسینی تهرانی). قم: نشر اسلامی. فرید من، جین (۱۳۸۳). فمینیسم. (ترجمه: فیروزه مهاجر). تهران: انتشارات آشیان. قدیمی، مهدی. (۱۳۸۶). بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانشجویان دانشگاه‌های زنجان. فصلنامه پژوهشنامه علوم انسانی. ش ۳. ص ۳۲۵-۳۵۶. کلاتری، صمد؛ ادیبی، مهدی؛ ربانی، رسول؛ احمدی، سیروس. (۱۳۸۶). بررسی بی تفاوتی و نوع دوستی در جامعه شهری ایران و عوامل مؤثر بر آن. فصلنامه دانشور رفتار. ۱۴ (۲۲). ص ۲۷-۳۵. کوفمن، آرنولد اس. (۱۳۹۲). مسئولیت اخلاقی و حقوقی. در دانشنامه فلسفه اخلاق. (ویراسته پل ادواردز و دونالد ام. بورچرت. ترجمه: انشالله رحمتی). تهران: سوفیا. گمپرتس، تئودور. (۱۳۷۵). متفکران یونانی. (ترجمه: محمد حسن لطفی تبریزی). تهران: انتشارات خوارزمی.

مصباح، محمد تقی. (۱۳۷۹). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

معین، محمد. (۱۳۵۳). فرهنگ فارسی معین. ج ۱. تهران: انتشارات سپهر.

نیاکار، فاطمه؛ دیا، حسین. (۱۳۹۵). جنسیت و اخلاق از دیدگاه آیه الله جوادی آملی. اخلاق و حیاتی. ۱ (۵).

هاید، ژانت. (۱۳۷۷). روان‌شناسی زنان. مترجم بهزاد رحمتی. تهران: ققنوس.

هولمز، رابرت ال. (۱۳۸۵). مبانی فلسفه اخلاق. ترجمه مسعود علیا. تهران: ققنوس.

یزدانی، عباس و بهروز جندقی. (۱۳۸۲). دانش‌های فمینیستی و فمینیسم. مترجمان عباس یزدانی و بهروز جندقی. قم: انتشارات دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.

Held, V. (2006). The Ethics of Care. In D. Copp (Ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory* (1st ed., pp. 551–552). Oxford University Press, USA.

Menzies, R. G., Harris, L. M., Cumming, S. R., & Einstein, D. A. (2000). The relationship between inflated personal responsibility and exaggerated danger expectancies in obsessive-compulsive concerns. *Behaviour Research and Therapy*, 38(10), 1029–1037. [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(99\)00149-7](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(99)00149-7)

Mergler, A., Spencer, F., & Patton, W. (2007). *Development of a Measure of Personal Responsibility for Adolescents*. <http://eprints.qut.edu.au/>.

Slote, M. (2007). Moral Sentimentalism and Moral Psychology. In D. Copp (Ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory* (p. 227). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195325911.003.0009>

Talbert, M. (2023). Moral Responsibility. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2023). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/moral-responsibility/>

پروفیسر گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی